

Noordmans

Nieuwsbrief

Inhoud

- Meditatie	2
- De Via Vitae van prof.dr. W. Balke	3
- Jonker en Noordmans ethisch belicht	5
- 'Boerenverstand' Noordmans over de Friezen: 'dogmatici en mathematici'	10
- De eigenlijke liturgie op straat?	12
- Bibliografie 2020	15

Noordmans-publicaties van Balke:

- ‘Oepke Noordmans en Paul Scholten’, in: W. Balke, *Heel het Woord en heel de Kerk. Schetsen uit de geschiedenis van de vaderlandse kerk* (Kampen 1992), p. 171-184.
- ‘De signalen van Noordmans’, in: W. Balke, A. van de Beek en J.D.Th. Wassenaar, *De kerk op orde? Vijftig jaar hervormd leven met de ker-*

korde van 1951 (Zoetermeer 2001), p. 67-89.

Idem in: H.W. de Knijff, A. van der Kooi en G.W. Neven (red.), *Noordmans voor het voetlicht* (Kampen 2006), p. 72-93.

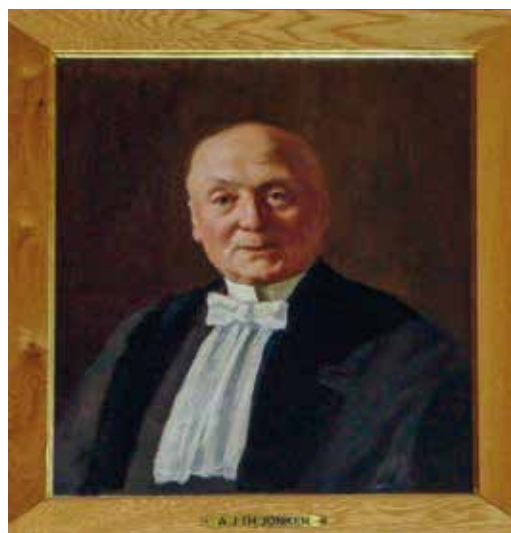
- ‘Calvijn en Noordmans over de oecumene’, in: W. Balke, *Via Vitae. Opstellen over kerk en theologie in het perspectief van de Reformatie* (Apeldoorn 2019), p. 222-243.

Jonker en Noordmans ethisch belicht

dr. Barend H. Weegink

Promotie

Voor een bijdrage over prof. dr. A.J.Th. Jonker en dr. O. Noordmans zou in de jaarlijkse *Noordmans Nieuwsbrief* plaats zijn, zei dr. Jan Dirk Wassenaar. Naar aanleiding van mijn dissertatie nodigde hij me tot schrijven uit. Op 25 november 2020 promoveerde ik aan de Protestantse Theologische Universiteit op een proefschrift over Aart Jan Theodorus Jonker. Onder de titel *Nochtans mijn God* belicht ik in dit boek Jonkers leven, theologie en spiritualiteit.¹ Het is een studie in het kader van de gereformeerde spiritualiteit, zoals de aan prof. dr. Jan Hoek gegeven leeropdracht luidt. Hij en prof. dr. Edward van 't Slot, beiden bijzonder hoogleraar, bezetten hun leerstoel in Groningen. Zij waren mijn promotoren. De gebeurtenis vond plaats nog voordat de harde lockdown begon. In de Doopsgezinde Kerk aan de Oude Boteringestraat, die vaker voor Groningse universitaire bijeenkomsten wordt gebruikt, was naast de livestream een beperkte fysieke aanwezigheid mogelijk. De foto op

de voorpagina van de maarteditie van het magazine *PThUnie* toont het cortège; met mondkapjes op werd het een plechtigheid in coronatijd.

Twee theologen

In hetzelfde sfeervolle gebouw had Jonker in 1905 zijn inaugurele rede *Persoonlijk Geloofsleven en Theologische Studie* uitgesproken, toen hij aan het begin van zijn kerkelijk hoogleraarschap aan de

¹ Barend H. Weegink, *Nochtans mijn God. Leven, theologie en spiritualiteit van Aart Jan Theodorus Jonker*, Academic Publishers Eburon, Utrecht 2020, (diss.) 368 p., ISBN 978-94-6301-320-8, 368 p.

noordelijke alma mater stond. Praktische theologie was vooral zijn vak. Over homiletiek had hij later nog een boek willen schrijven. Dertig jaar na Jonkers rede zou Noordmans ook in Groningen en nu in de universiteits aula zijn verhaal houden. Het was na de erepromotie waarbij hij zijn doctoraat in de theologie ontving. Beide mannen waren predikant in de Nederlandse Hervormde Kerk. De Geldersman en domineeszoon Aart Jan Theodorus Jonker (1851-1928) diende een aantal dorpsgemeenten en ook twee Hollandse steden. Hij versloeg in Rotterdam en Dordrecht als kanseltijger zijn duizenden en bediende met zijn catechese en pastoraat velen. Gelovig volk en ook andersdenkende en niet-kerkelijke mensen zetten zich zondags onder zijn gehoor om gesticht te worden en de kunst van het spreken en de verhaalopbouw te proeven. Meditatieve werken schreef hij vooral, maar dat deed Noordmans ook. De Friese boerenzoon Oepke Noordmans (1871-1956) bleef dorpsdominee, tweemaal in het noorden in zijn geboorteprovincie en eenmaal in het oosten van het land. Geniaal was hij en introvert. Als man van de pen stond hij niet in het eerst gelid wanneer het ging om het leggen van contacten. Zijn kracht lag elders.

Laren

We richten de blik op het Gelderse dorp Laren als plaats voor enig verstaan van en vergelijk tussen Jonker en Noordmans. Ze hebben er gewoond en geleefd. In de agrarische gemeenschap van de Achterhoek groeide Aart Jonker op. Hij zou zijn afkomst niet verloochenen. Vader ds. Hendrikus Jonker werd er in 1844 predikant en diende de gemeente 35 jaar. Zijn voorganger Kalckhoff stond er 39 jaar. De zonen Jonker, die in Utrecht gingen studeren, waren voortgekomen uit Hendrikus' tweede huwelijk. Aart en de jongere Gerrit werden net als hun vader gemeentepredikant; Hendrik, de middelste van de drie, werd huisarts. Als bijnamen in de familie kregen ze Job I, II en III mee. De vroegere pastorie, annex boerenbedrijf hetwelk in die dagen niet ongebruikelijk was en grotendeels door

de vrouwelijke gezinsleden werd uitgevoerd, stond buiten de dorpskom bij de buurtschap Oolde, niet ver van het Huis Oolde en het Huis Verwolde. De gemoedelijke Larense bevolking leefde in het ritme van de seizoenen. Het geestelijke en huiselijke klimaat in kerk en samenleving van die tijd is treffend beschreven.² De kerkelijke gemeente Laren droeg een gematigd-orthodox stempel. Jonkers jeugd-

jaren werden bepaald door een godsdienstige sfeer naar het oude supranaturalisme waarin zijn vader en veel anderen waren opgeleid. Na de ambtsperiode van Jonker sr. volgden tien predikanten die een korter verblijf in de Larense gemeente hielden. Noordmans die in 1923 kwam, zou weer langer – 22 jaar als we de afflooptijd na het ultimo 1943 opgelegde emeritaat meerekenen – predikant in Laren zijn. Hij bewoonde de nieuwe pastorie die in de twintigste eeuw naast de kerk verrees. Noordmans moest dit huis verlaten en elders in het dorp onderdak vinden omdat de Duitse bezetter de ruime villa had geconfisqueerd en tot opslagruimte voor munitie maakte. Bij de bevrijding is het pand verloren gegaan en vervolgens opnieuw gebouwd. De huidige predikant, die me de predikantenlijst van Laren verschafte en aan wie ik naar oude antecedenten vroeg, vertelde me uit bewaard gebleven documentatie hoe Noordmans in zijn pastoraat door smetvrees werd gehinderd. Een man had dominee Noordmans een brief geschreven; hij had de tuin van de pastorie bemest en daar nogal wat moeite voor gedaan. Noordmans had alleen even tussen de gordijnen door gekeken. Het liefst trok Noordmans zich terug om te studeren en te schrijven. Het volk zal deze zeergeleerde dominee met zijn theologische kennis op het platteland vaak niet hebben begrepen. Mogelijk is Noordmans' betekenis voor enkeling en schare, breder gesteld: voor kerk en samenleving met het zicht op het kruis, het werk van de Geest, de gestalte van de wereld en de komende herschepping toch op het plaatselijk grondvlak ondergewaardeerd gebleven. Maar het visioen kan niet ontbreken.

² *Heuwel, H.W., Oud-Achterhoeksche Boerenleven. Het gehele jaar rond (Deventer 1973 7e dr.); W. Otten, 'Ds. Hendrikus Jonker, Hervormd predikant in Gelders Laren (1844- 1879)' en H.L. Schrader-Rutgers, 'De kinderen der familie Jonker te Laren', in: Jaarboek Achterhoek en Liemers (Zutphen 1977-1978); J. Teenstra-Slagman, Oude verhalen over de kerk in Gelders Laren (Enschede z.j./1973).*

Ethisch

De twee met Laren verbonden mannen worden feitelijk tot de ethische richting gerekend. Met 'ethisch' bedoelen we niet de moraal maar het diepste zelfwezen, de wezenskern van een mens. Daar spreekt de God van het verbond zijn scep-sel mensenkind aan. Het geweten, de consciëntie (het samen-weten met God) heeft een antenne voor de dingen die van boven komen. Na de ethische vaders prof. dr. Daniël Chantepie de la Saus-saye (1818-1874) en prof. dr. Johannes Hermanus Gunning jr. (1829-1905) vormden de zogenaamde jongere of latere ethischen de tweede generatie. In dit kader plaatsen we Jonker. De hoogleraar Gunning had in Amsterdam in 1886 Jonkers huwelijksinzegening geleid. Noordmans, die bijna twintig jaar jonger dan Jonker was, traceren we in de nog volgende derde generatie ethische theologen. Van huis uit degelijk Fries-confessioneel was hij onder invloed van Gunning en anderen gekomen. De idee der persoonlijkheid en het werk van de Geest spraken hem aan. Daarin ontdekte hij de dynamiek van het persoonlijke geloofsleven. Het heil van God rust op goede, objectieve gronden. Het leidt tot de spiritualiteit van een doorleefd geloof. Je kunt niet volstaan met enkel zeggen dat het geloof op formule is gebracht en dat je je daaraan moet houden. De confessionele nadruk van toen op het kerkelijk-juridische karakter van de belijdenis was hem te strak en te statisch. Jonker had dit gevoelen reeds bij de opening van zijn academische lessen in Groningen als zijn ethisch proprium geuit, in de hem eigen woordspeling: 'Wat niet per du gaat, dat is toch perdu, onherroepelijk voor ons verloren'. Als het geloofsleven niet door jouw ziel heentrekt, dan raakt het je niet, dan is het mis.

Afgezien van het noemen van een aantal kenmerken van het ethische gedachtegoed is het heikel om over ethisch besef en ethische groepsvorming te beginnen. Bekend zijn de woorden van prof. dr. J.J.P. Valeton jr. en prof. dr. Is. van Dijk over de ethische richting, waarin onderling veel verschil is

en ieder minzaam spreekt voor zichzelf. Dat kwam door de nadruk op individualiteit en uit de voorliefde tot het leggen van eigen accenten in de opvattingen over wetenschap en cultuur. De kikkers lieten zich maar slecht voortdragen, ze sprongen telkens uit de kruiwagen. Het kon betekenen dat de aandacht voor de kerk – die toch maar vastliep in haar richtingensrijd – bij de latere ethischen op het tweede plan kwam te staan. Maar bij Jonker en Noordmans, die zich richtten op het *wezen* en *welwezen* van de kerk, bleef de behoefte aan geestelijke vernieuwing bestaan.

Een typisch verschil trouwens, op de ledenlijst bij het jaarboek 1928-1929 van de bij afgaand tij in 1920 opgerichte *Ethische Vereeniging* staat wel O. Noordmans uit Laren, maar niet A.J.Th. Jonker. Je kunt zeggen dat de lijstopmaak op de valreep van Jonkers leven geschiedde, te laat dus, maar ik vermoed dat hij, anders dan sommige van zijn leerlingen, er niet eens op had willen staan. In zijn brieven fulmineerde hij tegen de verlopen ethische beweging. Hij sprak over pronkpoppetjes, ethisch suikerwater, lamlendigheid, een gemoedelijk prajje over de onderdeur. Het godsbestaan werd als immanent beschouwd en de ervaring verhief zich tot waarheid. Horizontaal denken nam de plaats in van verticaal denken. Het ethische was het esthetische geworden, 'Schöngeisterei', kunst om de kunst. Het ging subjectivistisch over menselijke gevoelens en beleving. Waar bleef de basale opvatting van de persoonlijkheid, het besef van distantie en de ernst waaruit blijkt dat een mens voor het aangezicht van God wordt gedaagd. Het innerlijk leven dat van God komt en de betrekking op God die dieper gaat dan zelfbewustzijn, dat hadden La Saussaye en Gunning bedoeld. Op een andere wijze dan Jonker heeft Noordmans dat ook gezegd. Voordat hij naar Laren kwam, stond daar van 1913-1922 ds. W.A. Hoek, die de landelijke secretaris van de ethischen werd. In de *Mededeelingen uit de Ethische Vereeniging* van mei 1925 schreef hij over ethisch als een sfeergevoelige gemeenschap voor studie, bezinning

en ontmoeting rondom de vragen van Bijbel, christendom, cultuur en geloof. Hij gaf toe: 'Ook dit klinkt zwijmelend ethisch'. Mensen als Jonker en Noordmans hadden het daar niet zo op.

Gereformeerd-ethisch

Ongetwijfeld hebben Jonker en Noordmans van elkaars bestaan geweten. Maar Noordmans' loopbaan ontwikkelde zich grotendeels tijdens Jonkers emeritaat dat van 1909-1928 in de vroegere woonplaats Heerde werd doorgebracht. Bij Jonker heb ik geen openlijke reactie op Noordmans gevonden. Noordmans noemt, voor zover ik heb kunnen nagaan, zijn oudere collega eenmaal. In een in 1914 gepubliceerde bijdrage stelt hij Jonker als tegenhanger van het pragmatische denken: 'Geen paradoxale theologie kan de pragmatist behagen, geen *credo quia absurdum* of orenen à la Jonker of Kierkegaard, maar zakelijk, concreet wil hij de redenen kunnen aanwijzen waarom iets moet worden aangenomen en de utiliteit moet de proef op de som zijn.'³ De verwijzing naar Jonkers redenaarstalent vatten we positief op. En het door Noordmans gesignaleerde gebruik dat Jonker maakte van de paradox is evident. Kierkegaard deed het bij hem, zo verantwoordde Jonker zich toen hem eens werd gevraagd of hij niet wat minder springerig en meer gematigd in tegenstellingen zou kunnen preken. De paradox was voor Jonker meer dan een stijlfiguur. Het was de manier om in het geloof te blijven dat ongerijmd, haast absurd, onmogelijk is, omdat het zo haaks staat op de werkelijkheid van elke dag. Alleen zo kon hij het uithouden en de weg aanvaarden waarop Gods bedoelingen met de mens verborgen en heilig blijven. De waarheid, waarin de Heilige Geest leidt, was voor Jonker vol donkerte en tegelijkertijd vol uitzicht. Dat was zijn gereformeerde levensstijl, in ernst en soberheid en met sterke aandacht voor het eeuwige leven.

³ O. Noordmans, 'Het pragmatisme van William James', *Verzamelde Werken dl 1*, 243,253 (8).

In mijn dissertatie heb ik Jonker getekend als een gereformeerd-ethisch theoloog. De persoonlijke benadering van het geloofsleven, het buigen onder de soevereiniteit van God, het vertrouwen op het verlossingswerk van Christus die de levende Waarheid is, de eerbied voor de Heilige Schrift en het belang van de confessie als belijdend spreken van de kerk (ethisch uitgedrukt: het 'geloof der gemeente') kenmerken zijn spiritualiteit. 'Gereformeerd-ethisch' avant la lettre, want het begrip werd in 1920 door dr. M.J.A. de Vrijer, ethisch theoloog uit de derde generatie, opgeworpen als een laat pleidooi om divergerende richtingen bij elkaar te brengen.⁴ Jonker had zijn jaren gehad.

Vermeldenswaard is ook dat dr. J.H. Gunning J.Hz. (1858-1940, Gunning-de-zoon, de Gunning van het weekblad *Pniël* en ethisch theoloog uit de generatie van Jonker) zich door De Vrijers opvatting sterk aangesproken voelde en zijn verwantschap met het gereformeerd-ethische principe verklaarde. Oepke Noordmans had in 1892 in Leiden bij dominee Gunning J.Hz. openbare belijdenis van het geloof gedaan. Vader Noordmans had misschien liever de confessionele lijn voortgezet gezien.

Jonker en Noordmans zijn beiden orthodox gebleven, gereformeerd in de ware zin van het woord. Het was hun overtuiging dat het objectieve slechts vanuit het subjectieve is te benaderen, maar dat nam niet weg dat het objectieve er al was voordat het subjectief tot doordenking kwam. Samen met De Vrijer (die hoogleraar werd) en anderen vervulden ze een brugfunctie. Noordmans heeft enkele keren over het gereformeerd-ethische een referaat gehouden.⁵ Met eerbied wilde hij beide delen van de samenstelling 'gereformeerd-ethisch' uitspre-

ken. Het gereformeerde beschouwde hij als de levensstijl en de moedergedachte, het ethische als de zuurdesem en het vaderinzicht. Hij pleitte voor een levensvatbaar beginsel.

Actualiteit

Het gaat in iedere generatie om bezieling. Daarbij heeft het hart zijn redenen die het verstand niet kent. Recentelijk zijn de verzamelde werken van de ethische grondleggers La Saussaye en Gunning opnieuw uitgegeven. Ook zijn er de compilaties van invloedrijke twintigste eeuwse theologen als Miskotte, Noordmans en Van Ruler. Theologie wil antwoorden geven op de vragen van een zoekend mens naar een vindbare God. Maar wordt er nog wel gevraagd? Daarbij gaat het om meer dan gevoelsvragen of emoties. Ecologische kwesties vergen oplossingen en een gezondheids crisis haalt een streep door maakbaarheid, aards geluk, uitiem genot, succes en welvaart. Een portie lijden en ongelukkig zijn zullen we voor lief moeten nemen. In weerwil daarvan vigeert het pragmatische denken en het mechanisme van efficiency en nuttigheid. In geestelijk-kerkelijk opzicht woedt een secularisatie voort die vormen van spiritualiteit – geleefd en beleefd geloof – wegvaagt. Kan het heil van God nog bij een mens binnenkomen? We zullen bescheiden en hoopvol zijn. Ook dit verbond Jonker en Noordmans met elkaar: de eschatologie. Het is God die ons de komst van zijn Koninkrijk voor ogen stelt. Dat wordt de grote wending. Zolang het nog duurt, hebben we schildwachten van de eeuwigheid nodig. Ze volharden op hun post, zijn waakzaam tegen gevaar, leggen verantwoording af en zien uit naar de aflossing. Die theologie revitalizeert.

Katwijk aan Zee, maart 2021

⁴ M.J.A. de Vrijer, *De Gereformeerd-ethischen*, Utrecht 1920.

⁵ O. Noordmans, 'Gereformeerd-ethisch' en andere bijdragen, *Verzamelde Werken* dl 3.